

Гулевич В.О.*

ЗАХІДНИЙ НАПРЯМОК ПОЛЬСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У даній статті детально розглянуто концептуальні розробки польської західної думки, під якою мається на увазі осмислення генезису польсько-німецьких відносин з урахуванням геостратегічних факторів, що впливають на архітектуру безпеки у західних кордонів польської держави.

Процес остаточного оформлення польської західної думки підданий пильному аналізу з урахуванням опосередкованої залученості у польсько-німецькі відносини третіх держав, не тільки по лінії захід – схід, але й північ-південь.

Ключові слова: геополітика, польська західна думка, «західні території», «східні території», п'ястівська геополітична доктрина, ягеллонська геополітична доктрина.

В данной статье подробно рассматриваются концептуальные разработки польской западной мысли, под которой понимается осмысление генезиса польско-немецких отношений с учётом геостратегических факторов, влияющих на архитектуру безопасности у западных границ польского государства.

Процесс окончательного оформления польской западной мысли подвергнут тщательному анализу с учётом опосредованной вовлечённости в польско-немецкие отношения третьих государств, не только по линии запад-восток, но и по линии север-юг.

Ключевые слова: геополитика, польская западная мысль, «западные территории», «восточные территории», п'ястовская геополитическая доктрина, ягеллонская геополитическая доктрина.

In this article the author dwells upon the genesis of Polish «Western thought» under which one should understand geopolitical rethinking of the Polish – German relations. Although the main characteristics of the Polish foreign policy were the attempts of moving over eastern frontiers of the Polish state one has no causes to underestimate the depth of parallel geopolitical thinking devoted to the opposite flank of sphere of Polish political influence.

Analyzing the historical and intellectual background which favored to emergence of methodologically shaped geopolitical school of «Western thought» the author takes up the aspects of creative work of its founders. As the evolution of Polish «Western thought» was in no case easy the opposite ways of geopolitical thinking are also highlighted because of their importance for Polish geopolitics in general.

Polish foreign policy is modified by its neighbors – Germany and Russia – two continental countries. From the Poland's point of view they pose a threat to its state

* политический аналитик, обозреватель газеты «Час пик», член экспертной команды внешнеполитического издания «Международная жизнь», аналитик Центра консервативных исследований факультета социологии международных отношений МГУ им. Ломоносова

security. Historically the spreading of Polish influence eastward considers the only right way of strengthening of Poland. Nonetheless the redirecting all its military and intellectual resources towards east caused the neglecting of western vector. It preconditioned the geopolitical success of German eastern policy and taking the western Poland under German control. The attempt of breaking this vicious circle was to elaborate practically strong basis of defending Polish interests in the process of permanent Polish-German clashes.

Keywords: geopolitics, Polish «Western thought», «western territories», «eastern territories», the Piast's geopolitical doctrine, the Jogailo's geopolitical doctrine.

Польська геополітична думка стійко асоціюється з її східним вектором, який насправді в силу певних історичних обставин залишається й досі найбільш актуальним її напрямком. Але при цьому залишається поза увагою західний вектор зовнішньополітичної діяльності Варшави та її експертно-аналітичне оформлення, яке у польськомовній спеціалізованій літературі набуло терміну «польської західної думки» (*polska myśl zachodnia*).

Об'єктом дослідження є концептуальні засади зовнішньої політики Польщі.

Предметом дослідження виступає західний вектор польської геополітики.

Мета і завдання дослідження полягає у детальному аналізі процесу історико-інтелектуальної еволюції західного напрямку польської геополітики, історичних й геостратегічних особливостей та чинників, які сприяли зародженню окремого геополітичної течії, пріоритетним завданням якого була зовнішньополітична стратегія Польщі у відносинах з Німеччиною. Реалізація поставленої мети обумовила необхідність детального висвітлення наступних дослідницьких завдань:

- визначення окремих етапів розвитку західного напрямку польської геополітичної думки у хронологічному порядку;
- аналіз теоретичного базису західного напрямку польської геополітики з опорою на емпіричні умови існування польської державності;
- визначення значущості для геополітичної суб'єктності Польщі особливого підходу до вирішення проблематики польсько-німецьких відносин з боку польського інтелектуального середовища;
- окреслення ступені актуальності даної проблематики у сучасній Польщі.

У вітчизняній фаховій літературі найбільш повно висвітлюється становлення польської східної політики, котра в останні чотириста років перетворилася на візитну картку зовнішньополітичних амбіцій Польщі. Геополітичний дискурс західного напрямку устремлень Варшави залишається недостатньо вивченою через меншу актуальність її для польсько-українських відносин. Увага частіше звертається до організації польсько-білоруських, польсько-російських чи польсько-литовських відносин, якщо мова йдеться про східну політику Варшави, й на польсько-американський діалог, якщо йдеться про західний вектор польської політики. Тим самим погляд на геополітичні механізми існування польської державності позбавляється комплексного підходу, оскільки не враховується стратегічна важливість західних теренів Польщі, які обумовлювали конфліктні відносини на лінії Берлін – Варшава протягом останніх десяти сторіч й впливали на розклад сил у масштабах всієї Європи. Праці Єжи Гедройця, Юліуша Мєрошевського, Єжи Незбжицького, Влодзімежа Бончковського, які висвітлювали нагальність східного питання для Варшави, більш знайомі вітчизняному читачеві, ніж думки й концепції щодо західних проблем Польщі Вільгельма Богуславського, Яна Поплавського, Юзефа Крашевського тощо.

Часто на тлі висвітлення польсько-українських чи, частіше, польсько-російських стосунків залишається непомітним існування у польській геополітичній думці не тільки «східних територій» (*kresy wschodnie*), під якими розуміють Західну Україну, Білорусь та Литву, але й так званих «західних територій» (*kresy zachodnie*) – терени II Речі Посполитої, які після 1815 року опинилися у складі Пруссії, тобто Східне Помор'я, Велике Князівство Познаньське та Вармія. Після 1918 року у склад «західних територій» включали усе Помор'я та Силезію. Термін «західні території» було введено вперше у 1860 році польським письменником Яном Захаріасевичем (1823-1906) й був калькою введеного класиком польської літератури Вінцентом Полем (1807-1872) терміну «східні території». Таким чином, польська західна думка є дзеркальним відображенням східної політики Польщі, й виразом так званої п'ястівської геополітичної доктрини, якої притримувалася Польща в епоху правління королівської династії П'ястів (до 1370 року).

Головною характеристикою політики П'ястів було активне просування польського політичного й культурного впливу у західному напрямку, у тому числі ціною чисельних зіткнень з Німеччиною – потужним геополітичним суб'єктом того часу. Антонімічним явищем була ягеллонська доктрина, яку сповідували представники династії Ягеллонів, що правили Польщею після П'ястів – політика динамічного просування на схід, на землі сучасних України, Білорусі, Литви й навіть Росії. Цьому сприяла польсько-литовська унія, в результаті якої кордони польсько-литовської держави вклинилися глибоко у слов'янські землі на сході й скерували експансійну енергію польсько-литовського суспільства у цьому напрямку. Трапилось це, не в останню чергу, через міцний тиск німців на західнослов'янське населення, яке під тягарем німецької навали відступало далі на схід.

Таке становище тривало майже до 1918 року, коли у польському інтелектуальному середовищі ставали все гучніші голоси на користь повернення Варшави фронтом на захід. Цілий ряд польських політичних публіцистів та геополітиків потроху вводять у геополітичний дискурс думку про згубність Люблинської унії 1569 року для польської державності, оскільки в наслідок створення єдиної польсько-литовської держави Польща нехтувала прадавніми польськими землями на заході на користь набутих земель на сході. До того ж, найвища кількість етнічних поляків мешкає саме на «західних територіях» [1]. Передвісником західного напрямку польської геополітичної думки прийнято вважати Яна Людвіка Поплавського (1854-1908), який вже на переломі XIX-XX сторіччя порушував питання повернення до складу Польщі західних територій з метою набування якомога ширшого доступу до узбережжя Балтійського моря. У розумінні Я. Поплавського, це значувало б повернення слов'ян до своїх західних рубежів, повернення поляків на землі держави перших П'ястів, активізацію західного вектора зовнішньополітичних зусиль Польщі й спад напруги на східних кордонах [2].

Місцем зародження й розвитку західної думки були великопольські воєводства, які мали для польського суспільства символічне навантаження, оскільки були історичним ядром польської державності. І якщо «східні території» для поляків – колиска польської культури, то «західні території» – стійка платформа польського державного духу. Прибічники просування Польщі не стільки на схід, скільки на захід, відмічали різне соціальне становище «кресів всходніх» й «кресів заходніх»: на сході чисельно переважаючим класом у складі польського етнічного елемента була шляхта; на заході носіями польської національної свідомості були представники тих класів, що на соціальних щаблях стояли нижче аристократії, яка була, переважно, німецькою. Саме тому асиміляційні процеси (русифікація) помітно торкнулися поляків на сході, де й зараз маємо багато фактів реверсивної литовсько-польської, білорусько-польської й українсько-польської етнічної трансгресії, й майже пройшли непомітними (германізація) серед західних поляків.

Зауважимо, що ідеологи західної думки усвідомлювали неминуче наростання конфліктності у польсько-німецьких стосунках через приділення Польщею особливої уваги «західним територіям», оскільки з геополітичної точки зору аспірації Варшави у разі їх успішного втілення в життя, позбавляли Німеччину стратегічно важливих пунктів на Балтиці й можливості впливати на балтійські регіони Російської імперії через те, що, опанувавши Познанню, Західною Пруссією й Сілезією, Варшава відтісняла Берлін далі на захід. Це означало б не тільки одержання Варшавою певних стратегічних переваг, а й поліпшення геополітичного становища вздовж кордонів слов'янських й прибалтійських регіонів Російської імперії (Україна, Білорусія, Литва, Латвія, Естонія) й опанування Балтики росіянами. Одним з ключових пунктів німецької присутності в басейні Балтійського моря був прусський Кенігсберг (польською мовою: Крулевець). Існування поряд з німецькою й польською назви міста говорило про певні права, які поляки вважали правомочними, щодо наслідування цього важливого пункту на Балтиці. Оспорювання польською західною думкою приналежності Кенігсберга Берлін вважав за промовисту геополітичну загрозу.

Інкони з вуст деяких польських науковців, які працювали в рамках західної думки, звучали досить амбіційні ідеї щодо майбутніх німецько-польських відносин. Професор антропології Кароль Стояновський висував теорію реслов'янизації Східної Німеччини, оскільки вважав східних німців германізованими слов'янами [3]. У роботі «Західнослов'янська держава» («Państwo zachodnio-słowiańskie») К. Стояновський наполягав на слушності утворення нового геополітичного суб'єкту у Європі – держави західних й південних слов'ян від Польщі до Болгарії. При цьому німецькомовні країни повинні бути чи поділені між слов'янами (Австрія – між словаками й словенцями), чи зменшені територіально (Німеччина повинна обмежуватись лише західними теренами). Іноетнічні країни не німецького походження (Угорщина та Румунія) повинні бути інкорпоровані у державу західно-південних слов'ян під духовним й політичним керівництвом Варшави. Пануючою релігією повинно було стати католицтво. Православних сербів, болгар та румун, а також босняків-мусульман треба м'яко, без зайвого тиску повернути до католицтва.

Окремо К. Стояновський зупинився на політичній долі лужицьких сербів, які на той час майже 1500 років були позбавлені власної державності німецькою короною. Асиміляційні процеси серед лужичан набули вже лавиноподібний характер й їх опір німецькому домінуванню у культурному житті ставав слабкішим з кожним роком. К. Стояновський відстоював думку, що Нижня та Верхня Лужиця (східнонімецькі землі Бранденбург і Саксонія), як території споконвічного проживання лужицького народу, повинні бути об'єднані у єдину державу, яка б згодом ввійшла у склад конфедеративної держави західних й південних слов'ян. Повстання лужицької держави, по К. Стояновському, було б ефективним способом протидії німецькому експансіонізму на схід від Одера. Ідеї К. Стояновського щодо лужичан були відображенням історичної, а не політичної правди. Оскільки лужичани до Середньовіччя займали велику площу сучасної Німеччини, й були засновниками багатьох відомих німецьких міст (Ліпск – Лейпциг, Цвіков – Цвіккау, Бранібор – Бранденбург тощо), історично вони були корінним населенням східної Німеччини, й саме з опорою на лужицьку культуру й мову мав бути реалізованим процес реслов'янизації Німеччини. Іншим полюсом німецького слов'янства повинно було стати відтворена держава полабських слов'ян, яка б мала спільні кордони з Данією, Польщею, Лужицею та Німеччиною, й мала вихід до Балтійського й Північного моря. Через союзню полабську державу Варшава б так само набула вихід до Північного моря й Скандинавії. Проблемаю була відсутність самих полабських слов'ян, які були германізовані багато сторіч тому. Як історик й антрополог, К. Стояновський пропонував взяти за взірець євреїв й відроджений

іврит, й за такою моделлю відродити полабську мову. За цими теоріями вбачається спроба створити потужний, переважно слов'янський, західний буфер між Німеччиною та Польщею на кшталт східного антиросійського буферу у вигляді Прибалтики, України та Білорусі, та розгортання польської політики по вісі Північ-Південь, альтернативній вісі Схід-Захід, але у концепції К. Стояновського існування вісі Північ-Південь не виключало активної політики на вісі Схід-Захід.

Певним концептуальним базисом змісту польсько-лужицьких відносин були результати наукової діяльності польських історіографів й політичних публіцистів XIX сторіччя на ниві дослідництва лужицької історії, фольклору, традицій лужицької державності (Альфонс Парчевський, Вільгельм Богуславський, Юзеф Крашевський). Як підсумок, у 1936 році в Варшавському університеті з'явилося Товариство друзів серболужицького народу з трьома філіалами в інших областях Польщі. Повстала молодіжна організація «Пролуж» («Prołuż») з центральним представництвом у м. Познані. Основні напрямки діяльності: відстоювання прав серболужицького населення, донесення до міжнародного суспільства значення серболужицької проблематики, дослідження західного слов'янства й звертання уваги світової громади до німецької загрози.

Приблизно у той же час концепції, подібні до теорій К. Стояновського, тільки антипольського характеру, були популярні у Німеччини 1930-х років, коли німецькі інтелектуали піддавали сумніву слов'янське походження династії П'ястів, відстоюючи твердження про її німецькі коріння. Започаткували цей політико-ідеологічний дискурс напередодні Першої світової війни німецькі історики Роберт Хольцман та Ламберт Шульте. Це мало послужити доказом споконвічної приналежності західної Польщі Берлінові.

Деякі представники західної думки вважали, що ситуативним союзником Польщі у її геополітичних змаганнях з Німеччиною може стати Росія (Владислав Гизберт-Студницький). Висувалися ідеї повної ліквідації німецького впливу в масштабах всієї Центрально-Східної Європи чи, як мінімум, територіальне обрізання німецької держави й витиснення німців вглиб етнічних німецьких земель, що призвело б до абсолютно нової економічної, військово-політичної організації Європи.

Через мозаїчність та ідеологічну барвистість польської політичної сцени концепції просування на захід замість сходу мали супротивників серед прибічників сполучення Познанського князівства (на той час – у складі Німеччини) з Галичиною (на той час – у складі Російської імперії) у єдиний організм польської державності. Через пошуки опори у Берліні представники цих інтелектуальних кіл уникали висування територіальних претензій Німеччини. Відстоюючи необхідність приєднання Познані до Польщі, залишали поза увагою питання Вармії, Мазур й Помор'я, тобто, стратегічно найважливіших теренів, через які лежав шлях до опанування басейну Балтики. На противагу ним представники західної думки висували тези, що Польща може існувати без доступу до Дніпра, але не зможе існувати у оточенні потужних країн без доступу до моря [4].

Стратегічні засади польської західної думки залишалися на стадії інтелектуального теоретизування до початку Другої світової війни, коли польський уряд притримувався політики «обличчям до Німеччини». У той час значно більшою увагою офіційної Варшави користувалися концепції польсько-німецького співробітництва, на кшталт співробітництва (Arbeitsgemeinschaft) авторства Владислава Гизберт-Студницького, який поволі концептуально збагачував висунуту їм ще у 1910 році ідею відбудови польської державності з опорою на центральні країни, тобто, Німеччину й Австро-Угорщину [5]. З початком зближення Варшави й Берліну у 1930-х рр. активно висловлювався за спільний польсько-німецький наступ на СРСР. На думку В. Гизберт-Студницького, географічне розташування

Польщі неминуче призводить до необхідності розвитку збалансованих польсько-німецьких відносин, оскільки і для Польщі, і для Німеччини головним опонентом виступає Росія (СРСР). Берлін мав грати провідну роль у цій геополітичній конструкції, Варшава – допоміжну. Виходячи з цього, Берлін мав контролювати усю Центральну Європу. Варшава – усю Європу Східну. Геополітична логіка В. Гизберт-Студницького передбачала приєднання Польщі до створення т.зв. Середньої Європи (Mitteleuropa) у її не географічному, а політико-ідеологічному сенсі. Сама концепція Середньої Європи з'явилася на світ під час Першої світової війни завдяки німецькому суспільно-політичному діячеві Фрідріху Науманну й передбачала домінування Берліну над простором всієї Центрально-Східної Європи, витиснення Росії вглиб материкової Євразії й створення стримуючого санітарного кордону у складі максимально германізованих й де-юре незалежних Польщі, України, Білорусії, Литви, Латвії, тощо. Хоча за матрицю офіційної політики Варшави ідеї В. Гизберт-Студницького взяті не були, вони перекликалися з деякими зовнішньополітичними кроками польського уряду.

Сталі науково-аналітичні осередки західної польської думки повстали наприкінці 1940-х років, а її інтелектуальним центром став Західний інститут, заснований у 1944 році у Познані професором Зигмунтом Войцеховським, який піддав нюансованому аналізу еволюцію західної польської думки й історію утворення західних кордонів Польщі [6]. За З. Войцеховським, перенесення центру тяжіння польської зовнішньої політики з заходу на схід трапилося через згасання роду П'ястів й доступ до вищих політичних верств мало-польської шляхти Казимира Великого (1333-1370). Між цими двома осередками польської державності – Великопольщею й Малопольщею – велася ідеологічна суперечка на рівні геополітичних смислів й політичного символізму.

Структурні зміни у науковій течії західної думки сталися у 1949 році з повстанням Німецької Демократичної Республіки (НДР) – союзної соціалістичній Польщі держави. Відтоді західна думка йшла двома шляхами: «східнонімецьким» й «західнонімецьким». Саме останній був повноважним інтелектуальним нащадком довоєнної західної думки, оскільки Західна Німеччина ототожнювалася з німецьким ревізіонізмом, як геополітичним інструментарієм англосаксонського експансіонізму на терені Європи [7]. НДР відіграла роль санітарного кордону між Польщею й Західною Німеччиною – перший в історії десятирічків польсько-німецьких геополітичних змагань.

Висновки:

В результаті дослідження автор дійшов наступних висновків:

Треба зауважити, що ідеологічним підмур'ям західної польської думки не є культурно-цивілізаційне протиставлення Польщі Заходіві, як це має місце у «східній» проблематиці, де терени за східними кордонами католицької Польщі сприймаються на політичному, культурному та релігійному рівні як варварські й язичницькі землі, до яких у Польщі є власна цивілізаційна місія прилучання їх до лона католицької церкви. Протистояння на лінії Польща-Німеччина мала суто геополітичний вимір. Через це польська західна думка майже позбавлена яскравих асоціативних якорів. Якщо хронологічно останнім символом ягеллонської ідеї стала польсько-більшовицька війна 1920 року, то для західної думки – сілезькі повстання 1919, 1920, 1921 років. Але ці повстання мали регіональний характер, не створили власного літературного нурту й не вплинули суттєво на карбування польської національної свідомості. Таким чином, історичні події на західних кордонах Польщі залишаються у багатьох випадках поза національним героїчним епосом, або, мають суто провінційне трактування. Виключення становлять битва під Грюнвальдом 1410 року та

події Другої світової війни. Але фактично тільки Грюнвальдську битву можна вважати за символ суто польсько-німецького протистояння, оскільки Друга світова війна лише розпочалася на західних кордонах Польщі, але потім охопила усю країну й перетворилася на знак незламності всього польського народу – від заходу до сходу Польщі.

Прилучення Варшави до європейської спільноти, членство в Північноатлантичному альянсі й інших євроінтеграційних структурах також у значній мірі зняло з порядку денного актуальність ідеї просування польського культурно-політичного впливу за Одер. Однак посилення польської присутності у Сілезії та Кашубії залишається необхідним, оскільки в цих регіонах відмічається зріст німецьких впливів, які призводять до етнічної переорієнтації місцевих мешканців. Якщо у разі з Кашубією такі прояви не носять масового характеру, у Сілезії мешкає 67,8% усіх громадян Польщі, яким притаманна непольська самосвідомість, в т.ч. 92% усіх німців Польщі. Однак цю проблему польський уряд повинен вирішувати не стільки геополітичними, скільки культурними методами.

Список використаних джерел

1. Surmacz R. Mentalnie Polacy na Ziemiach Zachodnich znaleźli się na bardzo niewygodnym gruncie / Ryszard Surmacz // режим доступу: <http://wpolityce.pl/artykuly/17223-polska-mysl-zachodnia-mentalnie-polacy-na-ziemiach-zachodnich-znalezli-sie-na-bardzo-niewygodnym-gruncie> // Konferencja naukowa «Myśl zachodnia: twórcy-koncepcje-realizacja do 1989 r.»Polska myśl zachodnia» 21-22.10.2011 [вид з екрану].
2. Popławski J. Stosunek prawno-polityczny Królestwa Polskiego do Rosji / Jan Popławski // Rozdział pracy zbiorowej Dziesięciolecie Przeglądu Wszechpolskiego Kraków 1905 // режим доступу: <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=160> [вид з екрану].
3. Szczerek Z. Jak polski antropolog chciał sławizować Niemcy / Ziemowit Szczerek // режим доступу: <http://www.ahistoria.pl/index.php/2011/05/o-tym-jak-polski-antropolog-chcial-slawizowac-niemcy-i-za-odra-tworzyc-dwa-panstwa-slowianskie/> [вид з екрану].
4. Grabski S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili polski / Stanisław Grabski.- Warszawa: Nakł. KsięgarniPerzyński, Niklewicz i S-ka, 1922, – 160 с.
5. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska / Roman Dmowski .-Częstochowa: Antoni Gmachowski i S-ka, Spółka wydawnicza, 1938, – 99 с.
6. Wojciechowski Z. Polska – Niemcy. Dziesięć wieków zmagania / Zygmunt Wojciechowski. – Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1945, – 267 с.
7. Motas M. Profesor Ziem Odzyskanych / Maciej Motas // «Myśl.pl» numer 13, 2009 // режим доступу: http://mysl.pl/?m=6&art_id=1387&more=more [вид з екрану].